

PAPER DETAILS

TITLE: Düşünme Becerilerinin Gelistirilmesinde Hz. Peygamber'in (s.a.) Uygulamalari

AUTHORS: Enes SALIH

PAGES: 150-179

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1744710>

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2021, 5 (1): 150-179.

**Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesinde Hz. Peygamber'in (s.a.)
Uygulamaları**

Practices of the Prophet (p.) In the Development of Intellectual Skills

Enes SALİH

**Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesi, Hadis Ana
Bilim Dalı**

Dr. Gaziosmanpaşa Uni. Faculty of Islamic Sciece

enes.salih@gop.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-0810-7550

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 01.05.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 13.06.2021
Yayın Tarihi / Published : 20.06.2021
Yayın Sezonu : Haziran
Pub Date Season : June

Atıf/Cite as: Salih, Enes. "Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesinde Hz. Peygamber'in (s.a.) Uygulamaları". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 5 / 1 (Haziran 2021): 150-179.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesinde Hz. Peygamber'in (s.a.) Uygulamaları

Öz

Hız. Peygamberin (s.a.) 'in tebliğ görevi sadece vahyi ulaştırmak şeklinde tanımlanamaz. Rasûlullah'ın tebliğ görevi yanında vahyin uygulanmasında da aktif görev almıştır. Hız. Peygamberin bazı uygulamalarından arkadaşlarının düşünme becerilerinin gelişiminde de rehberlik ettiği anlaşılmaktadır. Hız. Peygamberin bireylerin zihni gelişimlerine nasıl katkıda bulunduğı, onun eğitim anlayışını ortaya çıkarmak bakımından da önem arz etmektedir. Henüz eğitim faaliyetlerin sistemleştirilmediğı, yazının yaygın olarak kullanılmadığı, sözlü bir geleneğin hâkim olduğu bir dönemde Hız. Peygamberin ashabını eğitirken kullandığı yaklaşımlar bu açıdan önemli görülmektedir. Çalışmada Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim ve Sünen-i Tirmizi gibi temel hadis kitapları incelenmiş ve günümüz alan literatürü ile bu veriler desteklenmeye çalışılmıştır. Hız. Peygamberin, ashabını bir olaya veya meseleye yaklaşırken birtakım muhakemelere başvurmalarını sağlamak suretiyle düşünme becerilerini geliştirmek, bakış açılarını zenginleştirmek için rehberlik ettiğini ifade edebiliriz. Kendi özgün fikrini oluşturma, kıyaslama, analoji, ortak akıldan faydalanma, tecrübelerden istifade vb. yaklaşımlar ile bunu sağladığını görmekteyiz. Bu çalışmada bu örneklikler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Eğitim, Nebvi Eğitim, Bilgi, Düşünme Becerileri.

Practices of the Prophet (p.) In the Development of Intellectual Skills

Abstract

The duty of the Prophet (pbuh) to be notified of what is revealed to him cannot be defined as simply delivering what is coming. He has fulfilled what is entrusted from Allah to inform people. Besides learning and practicing the revelation, he was the front leg for his companions to develop and progress in many aspects in daily life. It has pioneered the development of intellectual skills, as well as leading the family life, moral attitudes, scientific developments, judgment and things that need to be done in many areas, which must be followed in social life. He fulfilled his duty like a teacher. Of course, it will not be correct to detail his activities in this process with the scientific systematic approaches included in today's education approach. However, the prophet period is a period in which an oral tradition prevails when scientific activities are not systematized and writing is not widely used. The approaches that the Prophet used while training his companions can be considered as the basis of today's education methods. However, it should be noted that unlike today's teaching principles, the Prophet also followed his own methods. The Prophet set an example for them to improve their intellectual skills and enrich their point of view by enabling their companions to resort to some reasoning reasoning as they approach an event or issue. This study focused on these examples.

Keywords: Hadith, Education, Nebvi Education, Knowledge, Intellectual Skills.

Giriş

Akıl, insanın en önemli yönü ve onu diğer yaratılmışlardan ayıran en temel özelliğidir. Dinin muhatabı da akıl sahibi insandır.¹ Bu sebeple mükellef olmanın temel şartı, akıl sahibi olmaktır. “Akı olmayanın dini de yoktur”.² Bu sebeple sorumlu tutulmak için akıllı olmak şarttır. Sadece akıllı insanı sorumlu tutma modern hukuk tarafından da benimsenmiş bir prensiptir.³ Din ile akıl birbirini tamamlayan unsurlardır. Akıl insanı cehaletten kurtaran insani bir güçtür. Gazalinin ifadesiyle akıl temel; bina ise dindir. Bina olmadan temel bir işe yaramazken, binasız temel de faydalı değildir.⁴ Yaratıcı, insanı akıl nimetiyle şereflendirirken ondan bu nimeti kullanmasını ister. Aklın üzerinde çalışacağı iş “bilmek” eylemidir. Çünkü bilenler ile bilmeyenler bir değildir.⁵ Bilgiye ulaşmak ise bir Müslümanın vazgeçilmez görevi ve hakkıdır.⁶ Çünkü yaratılışın gayesinde O’nu bilmek vardır. Bilmeden anlamak mümkün olamayacağına göre⁷ varlığı bilmek, dolayısıyla yaratana bilmek, bu açıdan en temel görevdir. Zira nefsinin bilen rabbini bilir.⁸ Bilmekten amaçlanan tefekkür etmektir. Kur’an; öncekilerin kıssalarına, dünya ve ahiret hayatına, varlık alemine, insanlar arası ilişkilere, peygamberliğe vb. bir çok konu üzerinden tefekküre davet eder.⁹ Kur’an’da 49 yerde geçen (عقل) akıl kelimesinin fiil şeklinde kullanılmış olması da bilginin üzerinde aklın işlevsel bir rol almasına işaret olarak kabul edilir.¹⁰ Ne sahibine ne de kimseye yaramayan malumat, yük olmaktan öteye gidemez.¹¹ Akıl bu süreçlerin temelinde yer alır ve din bu nimetin doğru

¹ el-İbrahim 14/52; el-Ankebut 29/35; el-Yusuf 12/2; el-Mü’min 40/54.

² İbn Ebü’l-Dünyâ, Abdullah b. Muhammed el-Kureşî el-Bağdâdî, *Mekârimü’l-ağlâk*, (Kahire: Mektebetül Kur’ân, t.s.), 44 (No. 111).

³ 5237 sayılı TCK m.32/1. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5237.pdf> erişim:27.04.2020

⁴ Hüsametin Erdem, “Gazali’de Akıl Bilgisi ve Değeri”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=12705>, (Erişim 22.04.2020).

⁵ ez- Zümer 39/9.

⁶ Ebû İsâ, Muhammed b. İsâ, et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, (Mısır: Mektebeü ve matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), “İlim”, 19; Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, ibnü Mâce, *Sünen ibnü Mâce*, (Mısır: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye), “Zühhd”, 4169.

⁷ ez-Zuhruf 43/3; el-Yusuf 12/2.

⁸ Gazzâlî Ebû Hâmid, Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *İhyâü ulûmi’d-dîn*, (Beyrut: Dâru’l-Marife, t.y.) 4/26.

⁹ Âl-i İmrân 3/118; el-Bakara 2/242; el- En’âm 6/151; 24/61; el-Bakara 2/219; el-Bakara 2/72-73; el-Yusuf 12/109; el-Ankebut 29/34-35; es- Sâffât 37/132-133; el- En’âm 6/32; el- A’râf 7/169; el- Kasas 28/60; eş - Şuarâ 26/26-28; el - Hûd 11/51; 10/16; el- En’âm 6/50; el- A’râf 7/184; es- Sebe' 34/46; el-Yusuf 12/1-2; ez-Zuhruf 43/3; el- - Enbiyâ 21/10; en- Nahl 16/44.

¹⁰ Safiye Kesgin, “Din Eğitiminde Düşünme Becerilerini Geliştirmek Bağlamında Bir Kavram Değerlendirmesi: Taakkul”, *Turkish Studies*, 13/2 (Winter 2018), 532.

¹¹ el- Cuma 62/5

işletilmesini bekler. Bu açıdan din için akıl önemlidir. Din insana varlığının amacını gösterirken aynı zamanda ona bahşedilen akıl nimetine de rehberlik eder.¹² Bu açıdan her peygamber kendi toplumuna varlık üzerine düşünmeyi tavsiye etmiştir. Hakikatin bilgisine dinin rehberliğindeki akıl vakıf olabilir. Akıl tek başına bu süreçte yetersiz kalacaktır.¹³ Aklın hakikate ulaşacağı bilgi sağlam kaynağa dayanmalıdır.¹⁴ Akletmek eyleminden beklenen sadece görünen varlığın bilgisine ulaşmak değildir. Asıl maharet akılla varlığın üzerine tefekkürü yoğunlaştırmak ve varlık ötesini görebilmektir.¹⁵ Bu sebeple Kur'an muhakemeler üzerinde çeşitli yöntemler ile durmakta ve yönlendirmektedir.

Hz. Peygamber, yeni bir inancı dillendirirken insanların muhakemelerine başvuruyordu. Onları içinde bulundukları durumu düşünmeye ve kendilerine edilen teklifi kıyaslamaya yönlendiriyordu. O Allah'ın insanlara bildirmesi için emanet edileni hakkıyla yerine getirirken,¹⁶ vahyin öğrenilmesi ve uygulaması yanında ashabının gündelik hayatta birçok açıdan gelişmesi ve ilerlemesi için de ön ayak olmuştur. Hz. Peygamber, sosyal hayatta uyulması gereken adab-ı muaşeret, aile hayatı, ahlaki tutumlar, ilmi gelişmeler, ve birçok alanda yapılması gerekenlere öncülük ettiği gibi düşünme becerilerinin geliştirilmesinde de örneklik teşkil etmiştir. O, vazifesini bir muallim gibi yerine getirmiştir. Onun bu süreçteki faaliyetlerini günümüz eğitim anlayışının içerdiği bilimsel sistematik yaklaşımlar ile detaylandırmak elbette doğru olmayacaktır. Ancak sistematik eğitimin olmadığı bir dönemde Hz. Peygamberin ashabını eğitirken kullandığı yaklaşımlar, günümüz eğitim yöntemlerinin nüvesi sayılabilir. Muhatabın biliş düzeyini bir üst aşamaya taşıma konusunda yapılması gerekenin muhatabın aktif olarak duruma dahil edilmesi gerektiği günümüzde vurgulanan bir husustur.¹⁷ Bununla birlikte günümüz öğretim ilkelerinden farklı olarak Hz. Peygamberin kendine has yöntemler de takip ettiğini belirtmek gerekir.¹⁸

¹² en- Nahl 16/12; el- Mü'minûn 23/80; el- Câsiye 45/15; er- Rûm 30/24; 29/63; en- Nahl 16/11; en- Nahl 16/67; 13/4; el-Yusuf 12/3; el- Câsiye 45/13; en- Nahl 16/68-69; er- Rûm 30/8; el-Mü'min 40/67; el- Yâsîn 36/68; ez- Zümer 39/42; el- Mü'minûn 23/78-80; el- Hac 22/46; er- Rûm 30/21; el- Haşr 59/21; el -Yûnus 10/24; el-Bakara 2/266; el-Ankebut 29/41-43.

¹³ Erdem, "Gazali'de Akıl Bilgisi ve Değeri".

¹⁴ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah-İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, trhsz), 68.

¹⁵ Kesgin, "Taakkul", 535.

¹⁶ H. Mehmet Soysaldı, *Veda Hutbesinde Evrensel İlkeler*, (Hikmet Yurdu, 2018/1),76.

¹⁷ Mehmet Ayas, "Kavram Karikatürlerinin Din Öğretiminde Kullanılması", *Dergibant* 6 / 12 (Aralık 2018), 523.

¹⁸ Hacer Âşık Ev, "Learning-Teaching Principles of Prophet Muhammad (PBUH)." *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1 (2017), 724.

İlgili literatürde Hz. Peygamber'in (s.a.) eğitim anlayışından bahsedilirken düşünme becerilerin geliştirilmesi ile ilgili bir çalışma olmaması araştırmanın özgünlüğü açısından önemlidir.

Araştırmamızın konusu Hz. Peygamberin insanların düşünme becerilerini geliştirmek için yaptığı uygulamaları günümüz eğitim ilke ve kuramları açısından nasıl değerlendirebileceğidir. Ancak şunu hemen vurgulamalıyız ki Hz. Peygamber'in yaklaşımları günümüz bilimsel anlayışın ortaya koyduğu sistematik ilkeler şeklinde anlaşılmamalıdır.

Muteber hadis kaynakları vasıtasıyla Hz. Peygamber'in (s.a.) düşünme becerilerine yönelik uygulamaları bahse konu literatürden elde edilmiştir. Bunlardan hareketle düşünme becerileri üzerinde günümüz bilim anlayışının ortaya koyduğu veriler ile konu izah edilmeye gayret edilmiştir.

1. Özgün Düşünebilme ve Düşünce özgürlüğü:

Tahkiki imanı taklidi imandan üstün tutan bir anlayışın¹⁹, bireylerden beklentisi de kendi özgün düşüncelerini oluşturabilmeleridir. Özgün düşünme ve düşünce özgürlüğü modern dünyada bütün milletlerin öncelediği ve birtakım kanunlar ile güvence altına aldığı vaz geçilmez bir haktır.²⁰ "Hürriyet İlkesi"²¹ olarak isimlendirilen bu hakkın doğru kullanılması ise doğru bilgi ile mümkündür. Nitekim İslam dini de insanları doğru olanı bulmaya teşvik etmiş, bunun içinde ayet ve hadisler insana bilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²² Aklın muhafazası dinin korumayı amaçladığı beş temel unsurdandır.²³ Zira din, akla hitap eder. Akli olmayanın sorumluluğu da yoktur.²⁴ O halde her biri farklı yaratılışa sahip bireylerin tek tip bir düşünce yapısına ve anlayışına sahip olması da beklenemez.

Hz. Peygamber (a.s.) in bireyin fikri özgürlükleri kapsamında dikkat ettiği ilkeler arasında düşünce ve ifade özgürlüğü bulunmaktadır. Bunu kendi fikrini oluşturabilme hakkı şeklinde de açıklayabiliriz. İnsanlar genellikle içinde yaşadığı kültürün ve toplumun öne çıkardığı anlayışların benimsenmesini

¹⁹ Seyyid Şerif Cürcânî, *Ta'rifat*, (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985), 55; Ahmed Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 33.

²⁰ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, madde 9-10.

²¹ Yaşar Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları 2015), 589.

²² İsrâ, 17/36; Hucurat, 49/12; Ali İmran Suresi 2/191; Tirmizi, "İlim", 19; İbn Mâce, "Zühd", 17.

²³ İbrahim Agah Çubukçu, *Din ve İnsan Hakları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi) c. 16, s. 124.

²⁴ İbrahim Agah Çubukçu, *İslam'da Ahlak ve Manevi Vazifeler*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1974), 97.

bekler.²⁵ Bu toplum olabilmenin şartlarından biri olmakla birlikte, işin neticesinde eylemi ya da fikri kabul edeni bağlayan bir durumdur. İstenilen ise körü körüne birilerine veya bir yerlere bağlanmamaktır. Nitekim kanun önünde, kişi ait olduğu bağdan çok eylemlerinden ve sözlerinden sorumludur. Birçok ayette, Kur'an-ı Kerim körü körüne bağlanmayı kınamıştır. Üstelik körü körüne bağlılık, bağlanan kimsenin hatalarına veya yaptıklarına bir özür de teşkil etmez. Bilakis her ikisi de (uyan ve uyulan) sorumludur.²⁶

Hız. Peygamber (s.a.) Müslümanlardan körü körüne bir fikre veya eyleme uymadan önce iyice düşünmelerini istemesi yine bu ilkelerden biridir. Nitekim Hız. Peygamber (s.a.); Huzeyfe (r.a.)'den gelen rivayete göre şöyle demiştir: "Herkes iyilik yaparsa biz de yaparız herkes haksızlık yaparsa bizde haksızlık ederiz diyen taklitçi-fikirsiz-kararsız (immea)²⁷ kimseler gibi olmayın, fakat kendinizi iyilik yapanlara karşı iyilik yapmaya kötülük yapanlara karşı da haksızlık yapmamaya hazırlayınız."²⁸ Tibi'ye (ö. 743/1343) göre "İmmea" "her söyleneni takip eden kimsedir. Kendine ait fikri olmadığı için herkese ben de seninleyim der."²⁹ Hız. Peygamber'in (s.a.) "immea" kelimesinden kastettiği anlamlar arasında: "Denilenlerin peşinden gidenler, yani kör takipçiler ve aklını kullanmayanlar, insanlar iyilik ederse iyilik eden zulüm ederse zulmeden, düşünmeden, değerlendirmeden, doğru ya da yanlış yerini bilmeden onlara uyanlardır". Abdullah b. Mes'ud (r.a.) "Sakın (kör taklitçi) immea olmayın!" deyince, "immea nedir?" diye sormuşlar. O da: "Ben herkesle beraberim" diyen kişidir." cevabını vermiştir. Yine Abdullah b. Mes'ud (r.a.) bu kelimenin tanımını yaparken, "Biz cahiliye devrinde, çağrılmadığı halde davetlilerin arkasına takılıp ziyafete giden asalaklara 'immea' derdik; ama bugün immea: "Dinini, imanını insanların anlayışlarının peşine takan, delil, burhan aramaksızın körü körüne onlara tabi olan kimsedir." demiştir.³⁰

Hız. Peygamber (s.a.) bir Müslümanın kör taklitçi olmasını yasaklamakla yetinmemiştir. Bilakis kendilerini akletmeye hazırlamalarını, Allah'ın var ettiği dengeyi (ölçüyü) kullanarak varlık üzerine düşünmelerini, insanların eylem ve düşüncelerini akıl ölçüsü ile tartmalarını böylece haklılıkları belirleyen şeyleri takip etmelerini istemiştir. Bunu vurgulamak için de "(öncelikle) kendinizi

²⁵ Yakup Çoştu, "Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX/3 (2009), 11.

²⁶ el-Ahzab 33/67; el-Bakara 2/166-167.

²⁷ https://yusufsemmak.com/?k=arapca&kd=241-arapca_da_immea_edatinin_anlami_nedir erişim: 23.03.2020

²⁸ Tirmizî, *Birr Ve's-Sıla*, 2007.

²⁹ Şerefüddin Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed, et-Tîbî, *el-Kâşif 'an haka'iki's-sünen*, (Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Baz, 1997), 10/3256.

³⁰ Ahmed b. Muhammed b. Seleme el-Mısırî, *et-Tahâvî, Şerhu müşkili'l-âsâr*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 15/408.

düzeltilin"³¹ buyurmuştur. Kendini düzeltme ise düşünme ve doğru fikri edinmeye çalışma, ardından doğru olanı takip etme manasındadır.

İnsanları körü körüne takip etmeye gelince bu şeriattın hoş görmediği ve reddettiği bir şeydir³². Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiği bir hadiste Peygamberimiz (sav), "Muhakkak siz, önceki ümmetlerin âdetlerini karış karış, arşın arşın takip edeceksiniz. Hatta onlar bir kertenkele deliğine girmiş olsalar siz de onları takip edeceksiniz." buyurmuş, Yahudi ve Hristiyanları mı kastettiğini soran oradaki sahabeye, "Başka kim olabilir?" cevabını vermiştir.³³

İnsan zihninin olayları algılama ve fikir edinimi ancak zihinsel süreçler ile mümkündür. Zihni beceriler³⁴, bireyin aklını geliştirmede ve ufkunu genişletmede tecrübe edilmesi gereken önemli aşamalardır. Hz. Peygamber (s.a.) sahabenin olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarını belirlemeden önce, ilgili durum hakkında doğru bilgi çerçevesinde iyi düşüncelerini istemiştir. Bu uygulamalar onların olaya bakışlarını geliştirecek, dolayısıyla kendi görüşlerini sağlam temellere oturtacak faaliyetlere imkan tanıyacak zihinsel bağımsızlık becerilerini³⁵ geliştirecektir. Dini literatürde "Hikmet"³⁶ kavramıyla açıklanan zihinsel bağımsız düşünme becerisi veya doğru özgün düşünebilme, yani hikmet sahibi olmak peygamberin hadislerinde övülen bir durumdur.³⁷ İlmi kanaatlere serbesti tanınması, farklı düşünceleri rahmet olarak nitelemesi Hz. Peygamber'in (s.a.) insanların düşünce özgürlüklerine verdiği değer ve çabanın bir göstergesidir.³⁸

2. İnsanların Deneyimlerinden Yararlanma:

İnsanların deneyimlerinden ve bilgilerinden faydalanma, İnsanın yolunu aydınlatan en önemli etkenlerden sayılır. Çünkü doğası gereği insanların yaratılış, davranış ve yaşamları birbirine benzemektedir. Biri için geçerli bir durum genelde bir diğeri içinde geçerli olmaktadır.

Bu yüzden birisinin başına gelen ve sorununu çözen tecrübesi, kendisinden sonra gelenlerin sorunlarını çözmede faydalanmaları gereken ideal bir yol

³¹ el- Maide5/105.

³² Ez-Zuhruf 43/22-24; el-Mâide 5/104.

³³ Muhammed b. İsmâîl, el-Cu'fî, el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru Tavk en- Necât, 1422), "Ahadisul-Enbiya", 3456; Müslim b. el-Haccâc, en-Nisâburi, *el-Müsnedü's-sahih el-muhtasar bi nakli'l-adl*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabi, ts.), "İlim", 2669.

³⁴ Firdevs Güneş, "Eğitim ve Zihinsel Değişim", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2015, 4/1, 4.

³⁵ Güneş (akt), *Zihinsel Değişim*, 4.

³⁶ <https://islamansiklopedisi.org.tr/hikmet> erişim:26.03.2020

³⁷ Buhârî İ'tisam, 9/102.

³⁸ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, (Konya: Esra Yayınları, 1995), 75.

olabilmektedir. Aynı zaman da sorunu çözmeyen bir deneyim de kaçınılması gereken bir durumdur. Deneyimleri her iki yönünü dikkate alarak değerlendirmek gerekir. Doğru çözüme katkısı ne kadar değerliyse, yanlış bir neticeye de ulaştırması o derece dikkate alınması gereken bir husustur. Bu, tüm toplumların yaşadığı ve anladığı bir şeydir.

İnsanların kendi deneyimlerinden ve öncekilerden edindikleri tecrübe mirası ile pratik çözüm yolları olan deyimleri ve atasözlerini bize kazandırmaktadır. Böylece eski toplumun tecrübeleri de hayatiyetini devam ettirme imkanı bulmaktadır. Hz. Peygamber (a.s.), düşünceyi besleme ve geliştirme sürecinde, insanları ikna etmek istediğinde genellikle öncekilerin deneyimlerine atıfta bulunmuştur.³⁹

Bu durum Kur'an'ın ifadeleriyle kuvvetlendirilmiştir. Allah Teâlâ önceki milletlerin durumunu ve başlarına gelenleri açıklamış, iyi veya kötü sonlarını bildirmiştir. Onların başına gelenlerin sonrakilere bir deneyim sağlamasını murat etmiştir. Bunun hakkında şöyle buyurmaktadır: "Andolsun ki onların kıssalarında, akıl sahipleri için ibretler vardır. (Bu Kur'ân) öyle uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat kendinden önceki (Kitapları) doğrulayıcı, her şeyi detaylı açıklayan, mümin topluluk için de hidayet ve rahmettir."

Hz. Peygamber (s.a.) bu bağlamda en çok söylediği şey ise (sizden evvelkiler...) idi. Örneğin: İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: Bir kişinin bir âyeti, benim bildiğimden farklı okuması sebebiyle onu Peygamber'in yanına getirdim. Hz. Peygamber, yaşanan olaydan hoşnut olmadığını belli ettikten sonra: "İkiniz de güzel okudunuz. Kur'ân hakkında ihtilâf etmeyin. Çünkü sizden evvelki ümmetler (kitâblarında) ihtilâf ettiler de bu yüzden helak oldular"⁴⁰ buyurdu.

Hz. Peygamber (s.a.), olayın her iki şahidine de ihtilaf etmeyi yasaklamıştır. İhtilafın ne kadar tehlikeli olduğunu tespit için öncekilerin deneyimlerini hatırlatarak, onların düştüğü hataya düşmemeyi tavsiye etmiştir.

Ancak bu yöntemin doğru olması için deneyimin de doğru olması gerekir. İnsanların tecrübelerine onların doğru ve yanlışları hakkında bir bilgi sahibi olmadan ve ilgili tetkikleri yapmadan tabii olmak, bizi başkalarını körü körüne takip eden kör insanlar yapar. Bu nokta ise bizi tekrar özgün düşünce sahibi olmanın önemine götürmektedir.⁴¹

Günümüz problem çözme yaklaşımlarından bir tanesi de hazır modelleri (deneyimlerden yararlanma) kullanmadır.⁴² Bireyler benzer bir durumla

³⁹ Bunu ifade ederken "sizden önceki ümmetler.." şeklinde sözü başlatırdı. Bkz. Buhârî, "Ahadisul-Enbiya", 3456, 3463; Müslim, "Tevbe", 2757, 2766.

⁴⁰ Buhârî, "Ahadisul-Enbiya", 3476.

⁴¹ Körü körüne taklidi yeren ayetler için bkz. ez-Zuhuf 43/23; el-Bakara 2/170; el-Maide 5/104.

⁴² Süleyman Akyürek, *Din Öğretimi*, (Ankara: Nobel Yay., 2016), 153.

karşılaştıklarında aynı biçimde davranırlar. Hazır modelleri ya kültürel miras yoluyla yahut ta önceden öğrenmeler neticesinde kazanırız. Bu açıdan yeni durumlar karşısında hazır modelleri kullanmayı yeğleriz. Çünkü bu, daha pratik ve zahmetsiz bir imkan sağlamaktadır. Ancak bu yaklaşımda (örnek alınan çözüm yolunun) derinlemesine düşünülmeden, dolayısıyla güncel mesele için doğru bir çözüm şekli olup olmadığını bilmeden uygulanma riski de vardır. Bu da istenilen bir netice olmayacaktır. İşte bu noktada Hz. Peygamber (a.s.) her zaman daha önceki insanların tecrübelerinin doğruyu yansıtmayacağına vurgu yaparak bireylerin bunları değerlendirmesini istemektedir. Böylece bir durum hakkında kavrama yoluyla yaklaşım geliştirmenin, iyi ve doğru düşünmenin özelliklerinin kazanılmasında önemli olduğu vurgulanmaktadır.⁴³ Geçmişteki deneyimlerinden yararlanarak, var olan ve gelecekteki problemlere karşı stratejiler oluşturulması, yansıtıcı düşünme⁴⁴ süreci ile bireyin düşünme becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

3. Danışma İle Ortak Akıldan Faydalanma (istişare)

Dini literatürde istişare kavramı ile karşılanan danışma; birinin veya bir heyetin fikrine müracaat etme; fikrini, görüşünü alma;⁴⁵ anlamına gelmektedir. Kendini müstağni görme ve bu durumu rahatsızlık derecesinde algılama olan narsist kişilik, bireyin zihinsel becerilerini kısıtlayan ve dar bir çerçevede tutan bir durumdur. Bu durumdan uzak durmak ve düşünce ufkunu genişletmek için bireyden beklenen işlerini ve fikirlerini danışmasıdır.

Hz. Peygamber (s.a.) bir kimsenin kendi görüşünü tek doğru olarak görmesini, nefsinin isteklerinden başkasını duyamama gibi bir durum oluşturacağı konusunda uyarmıştır. Bu cehaletin en büyüğüdür. Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, "Az fıkıh, çok ibadetten iyidir. İhlasla ibadet edene fıkıh öğrenmek nasip olur. Kendi görüşünü beğenme ise kişiye cehalet olarak yeter. İnsanlar mü'min ve cahil olmak üzere ikiye ayrılır. Mü'mine eziyet edilmemeli, cahille tartışılmamalıdır."⁴⁶ buyurmuştur.

⁴³ Akyürek, *Din Öğretimi*, 154; Fersahoğlu, *Zihin Eğitimi*, 517.

⁴⁴ Fazilet Özge Maviş, "Ortaöğretim Öğretmenlerinin Yansıtıcı Uygulama Düzeyleri İle Öğrencilerinin Yansıtıcı Düşünme Becerilerinin Karşılaştırılması", (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü 2014), 15.

⁴⁵ <https://sozluk.gov.tr/>, erişim:30.03.2020

⁴⁶ Süleyman b. Ahmet, Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (Kahire: Dâru'l-Harameyn), 8/301 (No. 8698); Ahmed b. el-Hüseyn, Ebû Bekr el-Beyhâkî, *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünenü'l-kübrâ*, (Kuveyit: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî), 302 (No. 453); Abdullah b. Muhammed b. Abdülber, Ebû Ömer el-Kurtubî, *Câmi'u beyânî'l-ilm ve fazlihî*, (Suudi Arabistan: Dâru İbn el-Cevzi, 1994), 1/99 (No. 90); Ebu Bekr Ahmed b. Ali, el-Hatibu'l-Bağdadî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*,

İnsanın kendi fikirlerini beğenmesi insanı çirkin de olsa nefsinin işlerini güzel bulmaya sevk eder. Böylece insan alimlerin yaptıklarına itibar etmez, kendisinin müftüsü olur. Hukuki bir dayanağı olmadan bütün görüşlerini doğru görür.⁴⁷ Bu Mu'tezile'nin "iyi ve kötü akıl ile bilinir" görüşüne bir reddiyedir.⁴⁸ İlmi kendisinden daha fazla olan kimse ile istişare etmeden kendi fikrine itimat etme, insanı yanlış ve tehlikeli bir yola götürecektir. Hz. Peygamber (s.a.) konuyla ilgili şöyle buyurmuştur: İstişare eden kimse sapmaz, fikrini en doğru bilip danışmayan ise mutlu olmaz. Cenab-ı Hakkın işlerinde onlara danış ve onların işleri istişare ile ayetlerinde buyurduğu gibi insanlar işlerini istişare ile yapmalıdır.⁴⁹

Peygamberimiz (s.a.) helak eden şeylerden birinin de kişinin kendi görüşü ile övünmesi olduğunu ifade etmiştir. Enes (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İnsanoğlunu şu üç şey helâk eder: Kendisine boyun eğilen cimrilik, arkasından gidilen heva (arzular), kişinin kendisini beğenmesi".⁵⁰ Hadiste zikredilen *Muhlakat* yaparı helaka sürükleyen her şeydir.⁵¹ Ebu'd-Derdâ ise insanların ifsadının nedenini itaat eksikliği, hevaya (nefse) itaat ve her görüş sahibinin kendi görüşüne olan hayranlığı olarak tespit etmiştir.⁵²

Kendi fikrinde herhangi bir delile veya tecrübeye dayanmaksızın ısrar edilememesi gerektiğinin örneği, Hz. Peygamber'in (s.a.) Bedir savaşında kendi kararından vaz geçerek, ashabına uymasındır. Mezkûr savaşta Hz. Peygamber,

(Suudi Arabistan: Dâru İbn el-Cevzi, 1421), 1/99; Ahmed b. Abdillâh b. İshâk \ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*, (Beyrut: Dâru'l kütübil' ilmiyye, 1409), 5/174.

⁴⁷ Muhammed b. Abdilhâdî, Ebû'l-Hasen es-Sindî, *Fethu'l-vedûd bi-şerhi Süneni Ebî Dâvûd*, (Medine-i Münevvere: Mektebetü edvâ en-Nehâr, 2010), 4/263; Muhammed b. İsmâîl, San'ânî, *et-Tenvîr Fî Şerhi el-Câmiu's-Sagîr*, (Riyâd: Mektebetü darüsselam, 2011), 5/178 (No. 3455); et-Tîbî, *el-Kâşîf 'an haqâ'iki's-sünen*, 10/3264; Ali b. Muhammed, el-Harevî el-Kârî, *Mirkâtu'l-mefâtih, el-Cami* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 2002), 8/3215.

⁴⁸ Ahmed b. Hüseyin, bin Rislân el-Makdisî, *şerh Süneni Ebî Dâvûd*, (Mısır: Dâru'l-Falâh, 2016), 17/204.

⁴⁹ Âli İmrân, 3/159; Sa'd, 38/42; Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 2/6 (No. 773); Abdullah b. Vheb, el-Mısırî, *El-Cami li-İbn Vehb*, (Riyâd: Dâru İbn el-Cevzi, 1995), 402.

⁵⁰ Ahmed b. Amr, el-Bezzar, *Müsnedü'l-Bezzar*, (el-Medînetü'l münevvere, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 2009), 13/486 (No. 7293); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 2/219.

⁵¹ Abdürreûf b. Tâcil'ârîfîn, el-Münâvî, *et-Teyisîr bi-şerhi'l-Câmi 'i's-şagîr*, (Riyâd: Mektebetü'l - İmam eş-Şâfiî, 1988), 5/178.

⁵² Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *kitabü'z-Zühhd*, (Beyrut: Dâru'l kütübil' ilmiyye, 1999), 122 (No. 729); Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Zühhd*, (Mısır: Dâru'l müşkât, 1993), 207 (No. 225).

ordunun yerleştiği alanı bir sahabenin haklı gerekçelerini dikkate alarak değiştirmiştir.⁵³

Kişinin istişareyi terk etmesi, kendini beğenme, bencillik ve daha ileri bir durum olarak narsist kişilik bozukluğu olarak ifade edilebilir. Kendini büyük görme ya da başkalarını küçümseme toplumda hoş karşılanan bir durum olmasa da gerek kalıtsal gerekse çevresel etmenlerin etkisiyle bireyde temayüz edebilmektedir.⁵⁴ Bu durum vahiyle de eleştirilmiş ve insanlar uyarılmıştır.⁵⁵ İnsanların bir konuya veya duruma ilişkin düşüncelerini, yaklaşımlarını ve tutumlarını etkileyen bu davranışlar zihni faaliyetlerinin de belli kalıplar içerisinde kalmasına sebep olacaktır. Hz. Peygamber'in (s.a.) gözetiminde yetişen ilmi kimliğiyle temayüz eden Hz. Ali (r.a.) bu durumu şu veciz sözleriyle ifade etmektedir: "İnsanın kendini beğenmesi, aklını kısa kaç altına alan ve onu akletmez duruma düşüren amillerden biridir"⁵⁶ ve "Kendini beğenmek akıl ve kalbin afetidir"⁵⁷.

Hz. Peygamber (s.a.) bu durum karşısında insanların düşünce ufuklarını genişletebilecek istişareyi tavsiye etmiş ve uygulamıştır. Nitekim, Ebu Hureyre'den (r.a.) gelen bir rivayette "Rasûlullah (s.a.v.)'den daha çok arkadaşlarıyla istişâre eden bir kimse görmedim."⁵⁸ denmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.) hayatı incelendiğinde gerek toplumsal ve şahsi olaylarda gerekse savaşlarda ashabına görüşlerini sorduklarını görmekteyiz. Hendek ve Bedir savaşlarında yaşananlar bu konuda güzel bir örnektir. Savaş esirleri ile ilgili tutumu da başka bir örnek olarak verilebilir.⁵⁹ Böylece bir konuyla ilgili ortak aklın ortaya koyabilecekleri düşünceler görülmüş, bir kimsenin düşünemedikleri başkaları tarafından dile getirilerek konuya daha geniş bir bakış sağlanmıştır. Yine Hz. Ali (r.a.)'den gelen rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Ashabımdan herhangi birini istişare etmeksizin yetkili bir kimse tayin etmiş olsaydım; mutlaka Ümmü Abd'ın oğlunu tayin ederdim."⁶⁰ Bu ifadelerden de görmekteyiz ki Hz. Peygamber (s.a.) aklında olan bir

⁵³ ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdusselam Tedmuri, (Beyrut: Darü'l Kitabi'l Arabi, 1990), 1/53.

⁵⁴ Rıza Altun, *Narsisizm ve Dindarlık*, (Samsun: yayınevi yok, 2015), 55; Sigmund Freud, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, çev. Banu Büyükkal ve Murat Tuna (İstanbul: Metis Yay., 2008), 37.

⁵⁵ İsrâ 17/37; Lokmân 31/19; Nahl 16/23.

⁵⁶ İbn Ebi'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî, *Şerhu Nehci'l-belâa*, (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), 19/33.

⁵⁷ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb* thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, (Kahire, ts.), 1/571.

⁵⁸ Tirmizi, "Cihad", 1714.

⁵⁹ Müslim, "Cihad", 1779.

⁶⁰ Tirmizi, Menâkıb", 3808.

düşünceyi ashabı ile istişârede bulunmadan, farklı görüşleri de dikkate almadan, neticeye bağlamamaktadır. Bu tarz uygulamalar ile bireylerin düşüncelerini ve akıllarını nasıl geliştirebileceklerini Hz. Peygamber (s.a.) ashabına göstermektedir.

4. Kıyaslamak (Benzetim- Karşılaştırma)

Hız. Peygamber (s.a.) karşılaştırmayı benzeri olan ve olmayan şeklinde iki usulle kullanmıştır. Bunlardan ilki olan benzetme, aynı durumu ihtiva eden, neticesi de benzer olan örneklendirme ile karşılaştırmayı, diğeri ise tersi bir durumun örnek olarak kullanılması sonucu karşılaştırmayı amaçlar.

Benzetme ya da felsefe, mantık ve eğitim bilimleri alanındaki bilinen adıyla analogi, akıl yürütme yöntemlerinden biridir.⁶¹ Problem olan bir duruma benzeyen başka bir durumdan hareketle çözüm bulma olarak kısaca tarif edilebilir.⁶² İlgili literatürlerde benzetme ile akıl yürütmeler farklı biçimde gruplandırılmıştır. Alanın uzmanlarınca kendilerine göre gruplandırmaların oluşturulduğunu görmekteyiz.⁶³ Bu gruplandırmalara bakıldığında gündelik yaşamda sıkça rastladığımız ve deneyimlediğimiz benzetme türünün basit benzetme olduğu ifade edilebilir. Diğer benzetme türleri ise daha sistematik düşünmeler için kullanılmaktadır. Bilimlerin sistematik hale getirilmediği bir dönem için benzetme yoluyla akıl yürütme ve sonuç çıkarma işlemlerinin basit benzetme yoluyla yapıldığını söyleyebiliriz.⁶⁴ Hız. Peygamber döneminde henüz antik Yunan kültürü ve bilgi birikimiyle temas sağlanmadığı göz önünde bulundurulduğunda, bahsedeceğimiz benzetme, mantık ilminin sistematığı içinde yer alan analogi ile tanımlanamayacağını söylemek mümkün olmaktadır. Bu durum benzetmenin diğer türlerinin gündelik yaşamda kullanılmadığı anlamını taşımaz. Ancak sistematik düşünmeye dayalı bir konuda kullanılıyor olması ve gündelik yaşamda çokça rastlanılmaması genelde basit benzetmenin daha ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Basit benzetmeler; hedef kaynağa (analog) benzer şeklinde ifade edilen, tek bir benzerlik boyutuna vurgu yapılan benzetmelerdir.⁶⁵

⁶¹ Nurettin Topçu, *Mantık*, (haz. Erverdi, İsmail Kara), (İstanbul: Dergah yay., 2001), 83; Doğan Özlem, *Mantık*, (İstanbul: Ara Yayınları 1991), 44; Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, (Ankara: 2013, Nobel Yayıncılık),. 36.

⁶² Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 36.

⁶³ Muammer Çalık, Emine Kaya, "Fen ve Teknoloji Ders Kitaplarında ve Öğretim Programındaki Benzetmelerin İncelenmesi", *İlköğretim Online*, 11/4, (2012): 861; Mutlu Pınar Demirci Güler, "Fen Öğretiminde Kullanılan Analogiler, Analogi Kullanımının Öğrenci Başarısı, Tutumu Ve Bilginin Kalıcılığına Etkisinin Araştırılması", (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2007), 22.

⁶⁴ Hüseyin Çaldak, "İlk Devir İslam Dünyasında Akıl Yürütmelerin Mantık Açısından Değerlendirilmesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, (Aralık 2008): 420.

⁶⁵ Çalık, Kaya, "Benzetmelerin İncelenmesi", 861.

Eğitim bilimlerinde analoji, “yakından uzağa ve bilinenden bilinmeyene” öğretim ilkeleriyle uygulanmaktadır.⁶⁶ Yakından uzağa ilkesiyle, bireyin çevresi ile olan ilişkileri dikkate alınarak uzak olan başka bir durum kavratılmak istenir. Böylece tecrübe edilenden yola çıkılarak tecrübe edilmeyen hakkında bir bilgiye ulaşılır.⁶⁷ Bilinenden bilinmeyene ilkesiyle, bireyin bilgi sahibi olduğu bir konudan ya da çözümünü gerçekleştirdiği bir problemten hareketle bilgi sahibi olmadığı veya benzer başka bir probleme vukûfiyetinin sağlanması amaçlanır.⁶⁸ Böylece yeni durumla ilgili zihinsel işlevler daha kısa sürede gerçekleşebilir. Bilinen ile bilinmeyen arasındaki kıyas, akıl yürütme yöntemlerini işler hale getirmesinden dolayı zihinsel becerilerin kazanılmasında da önemli bir etkiye sahip olacaktır.

Benzetme yaklaşımının Hz. Peygamber (s.a.) tarafından da kullanıldığını görmekteyiz. O ashabının düşünme becerilerini bu tarz örnekler vasıtasıyla geliştirdiğini ifade edebiliriz. Hz. Peygamber (sa) benzetmeyi sadece benzer yönleri ile kullanmamış benzemeyen taraflarından hareketle de sonuçlar çıkartılabileceğini göstermiştir. Zihninin bir olaya hem benzer hem de benzemeyen yönlerine odaklanmasını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu açıdan Hz. Peygamberin (s.a.) düşüncenin geliştirilmesinde benzetmeyi, benzer ve aksi ile benzer şeklinde kullandığını söyleyebiliriz.

4.1. Benzeri ile kıyas:

Hz. Peygamber (s.a.) tarafından kullanılan yöntemlerden biri de benzetmedir. Benzetme ile dinleyicideki anlamı belirleme, düzeltme, anlayışa ve mantığa yaklaştırma amaçlanmaktadır.

Benzetme ile bilinen bir durumun bilinmeyen bir durum ile karşılaştırılması vardır. Durumunu bilmediğiniz bir konuda içerik olarak ona benzeyen ama durumunu bildiğiniz bir konuya başvurmanız (karşılaştırmanız) gibi. Böylece bilinen durumun hali, bilinmeyene yansıtılmış olunmaktadır.

Bu yöntemi Hz. Peygamber (s.a.), kişinin onuruna dokunacak düzeyde kritik durumlarını soran kimselere yönelik kullanmıştır. Ebû Hureyre (r.a.)'den yapılan nakle göre Çöl halkından bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.) geldi ve:

⁶⁶ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 36.

⁶⁷ Hasan Dam, “Din Eğitiminde İlke ve Yöntemler”, *Din Eğitimi*, ed. Hasan Dam, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2018), 247; Özcan Demirel, *Öğretme Sanatı*, (Ankara: Pegem Akademi, 2014), 74; Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 17.

⁶⁸ Dam, “Din Eğitiminde İlke ve Yöntemler”, 245; Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 18; Demirel, *Öğretme Sanatı*, 73.

— Yâ Rasûlallah! Benim siyah çocuğum oldu (karımdan şüpheleniyorum), dedi.

Rasûlullah da:

— "Senin develerin var mı?" diye sordu. Bedevi:

— Evet var! dedi. Rasûlullah:

— "O develerin renkleri nasıldır?" diye sordu.

O da:

— Kırmızıdır, diye cevap verdi. Rasûlullah:

— "Bunların içinde beyazı siyaha çalar boz deve var mıdır?" dedi.

O da:

— Evet vardır! diye cevap verdi. Rasûlullah:

— O boz renk nereden oldu?" diye sordu. Bedevi:

— Belki soyunun bir damarı çekmiştir! dedi. Rasûlullah da:

— "Senin bu oğlun da eski bir soy köküne çekmiş olabilir!" buyurdu.⁶⁹

Adam, Araplar açısından onuruna ait kritik bir meseleyi, eşini itham ederek, Hz. Peygamber'e (s.a.) soruyor. Peygamber aleyhisselam, "çocuğun sendendir" diyebilecekken, soranın aklındaki bütün şüpheleri gidermek ve anlayışını derinleştirmek için kendisince bilinen bir durumdan hareketle probleminde çare bulmak istiyor. Sebebi ve neticesi benzer bilinen bir durumu örnek olarak veriyor. Böylece belli olan durumun neticesini belirsiz örnek kılıyor. Develerin renklerindeki değişikliği örnek gösteriyor. Geçmiş neslinde böyle bir farklılık var ise farklı renkte olması da muhtemeldir. Belirtilen renk aslında (geçmişinde) var olan bir duruma çekmiş olabilir.⁷⁰

İbn-i Hacer (ö. 852/1449) bu konuda şöyle demektedir: Hadiste soranın anlaması için bilinmeyen durum bilinen bir duruma benzetilmiştir. Bu, aynı zamanda, benzetme işleminin (analoji) geçerliliğine ait bir delildir. el-Hattâbî (ö. 388/998) bunu benzetmenin (hüküm vermede kullanabilmesinin) temeli olarak görmüştür. İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) Nevevî de (ö. 676/1277) benzer tespitlerde bulunmuştur.⁷¹

⁶⁹ Buhârî, "Talâk", 5305; Müslim, "Talâk", 1500; bk. Yahya b. Şeref, en-Nevevî, *el-Minhac fî şerhi Sahihi Müslim b. el-Huccâc*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1392), 10/133; bk. Ahmed b. Ali b. Hacer, *el-Askalânî, Fethu'l-Bârî fî Şerhi Sahihi'l-Buhari*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379), 9/433.

⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/443.

⁷¹ Nevevî, *el-Minhac fî şerhi Sahihi Müslim*, 10/134; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/443.

Benzetmeler Hz. Peygamber (s.a.) tarafından algı ve düşünceleri geliştirmek üzere birçok durumda kullanılmıştır, hatta ibadetlerde dahi. İbn-i Abbas'tan nakledildiğine göre; bir kadın Resûlullah (S.A.) 'e gelerek:

- «Annem, üzerinde bir ay oruç borcu olduğu halde vefat etti.» . Onun yerine oruç tutayım mı? Dedi. Resûlullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem);
- Annenin, üzerinde (başka) bir borç olsaydı onu öder miydin?» buyurdu, Kadın:
- «Evet.» der. Resûlullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) :
- öyleyse annenin yerine oruç tut («Öyle ise Allah borcu ödenmeye daha lâyıktır.») buyurdu.⁷²

Burada oruç tutma borç ödemeye benzetilmiştir. Biri Allah'a ait bir hak iken diğeri kula aittir. Hz. Peygamber (s.a.) benzer bir durumu başka bir olayda da kullanmıştır. Yine İbn-i Abbas'tan rivayet edildiğine göre; Sinan bin Abdullah el-Cuhani'nin eşi, kocasından, Peygamber efendimize haccetmeden ölen annesinin yerine haccedip edemeyeceğini sormasını istemişti. Hz. Peygamber (s.a.) ona; annesinin borcunu ödemesiyle borcunu ödemiş oldu mu? Diye sordu. O da; Evet . dedi. O zaman Hz. Peygamber annesi yerine haccetsin buyurdu.⁷³

Başka bir örnekte Ebû Rezin el-Ukaylî (r.a) anlatıyor: Bir gün:

“–Ey Allah'ın Resulü! Allah, mahlûkatı yeniden nasıl diriltir? Bunun dünyadaki misali nedir?” diye sordum.

Efendimiz (s.a.v):

“–Sen, hiç kavminin yaşadığı vâdiden kurak mevsimde geçmedin mi? Sonra bir kere de her tarafın yemyeşil olduğu bahar mevsiminde oraya uğramadın mı?” buyurdular. Ben:

“–Elbette!” deyince, Allah Rasûlü (s.a.v):

“–İşte bu, Allah'ın yeniden yaratmasına delildir. Allah, ölüleri de böyle diriltecektir!” buyurdular.⁷⁴

Benzerlikler ile karşılaştırma, sorunların çözümünde zihnin algılarını genişletmek için kullanılan nebevi bir uygulama olduğunu bu örneklerden görmekteyiz.

⁷² Müslim, "Sıyâm", 1148.

⁷³ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Musned*, (Kahire: Dâru l'hadis,1995), 4/314 (No. 2518).

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, 26/111 (No. 16191).

4.2. Aksi ile kıyas:

Kıyasu'l-aks, iki meselenin illeti arasında tezat bulunduğundan dolayı bir meseleye verilen hükmün zıddını diğer meseleye verilmesine denir.⁷⁵ Alimler, aksi ile karşılaştırmayı "durumun tersi, hükmün de tersini gerekli kılar"⁷⁶ şeklinde bildirmişlerdir. Kurtubî: bundan anlaşılan; karşılaştırılanların her birine diğerinin hüküm ve durumunun tersi ile yaklaşmayı gerekli kılar⁷⁷ der.

Meselenin diğer yüzünün açık bir hükmü ve çözümü varsa, sorununuzu çözmek için kullanabilirsiniz, meseleleri karşılaştırıp hükmün tersine karar verebilirsiniz. Bunu Peygamber efendimiz, sahabeler bir konuda karasız kaldıklarında (şaşırdıklarında) durumu anlatmak için kullanmıştır. Peygamber efendimiz bir kimse için ailesine yaklaşmanın da sadaka olduğunu şöyle açıklamıştır. Ailenizle yakınlaşmanızda sizin için sadakadır. Sahabeler "Ey Allah'ın elçisi birimiz şehvetini kaza ederse (şehvetinin gereğini yerine getirdiğinde), onda da ecir mi olur?" deyince Resûlullah:

— «Ne dersiniz, o kimse şehvetini haramla giderirse, ona günâh olur mu? İşte bunun gibi, helâl olan yoldan giderdiği zaman da ona sevap olur.» buyurmuşlar.⁷⁸

Sahabe-i kiram bu meselenin hükmü için peygambere danışmış değillerdi. Ancak ibadet maksadı dışında yaptıkları (gündelik normal durumun) mubah bir işin neticesinde de bir ecir olabildiğini duyduklarına şaşırmışlardı. Konuşmalarında bu işi sıradan arzuları için yaptıklarını vurgulamaları şaşkınlıklarını vurgulamaya yönelikti. Lakin Hz. Peygamber (s.a.) onların düşüncelerini genişletip tersine karşılaştırma ile soruna yaklaşmalarını istiyordu. "şayet haram yola başvursaydı ona ceza gerekmez miydi? İşte böyle helal yola başvurduğunda da ona sevap olur".

Nevevî'ye göre Hz. Peygamber (s.a.) bu hadiste aksi ile karşılaştırarak sonuca varma yöntemini kullanmıştır.⁷⁹

Tersine benzetim (karşılaştırma); Hz. Peygamber tarafından sahabenin bakış açısını genişletmeye, durumları daha iyi anlamaya ve onları daha net görmeye yardım eden yaklaşım olarak kullanılmıştır.

5. Sonucu ve Yöntemleri Dikkate Alma

⁷⁵ Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî Âmidî, *el-İhkâm fî uşûli'l-ahkâm*, (Beyrut: el-Mektebul' İlmâmî, t.s.), 3/183. bk. Mehmet Selim ASLAN, "İslam Hukuku Metodolojisinde Mantıkî Kıyasın Delil Değeri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2020/35, s. 81.

⁷⁶ Muhammed b. Ali b. Muhammed, el-Bekrî es-Siddîkî, *Delil el-Fellâhîn litark Riyâzus-Sâlihîn*, (Beyrut: Dâru'l- Marife, 2004), 2/356.

⁷⁷ Abdurrahmân b. Ebî Bekr, Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dîbâc 'alâ Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, (Suudi Arabistan: Dâru İbn Affan, 1996), 3/78.

⁷⁸ Müslim, "Zekât", 1006; bk. et-Tibî, *el-Kâşif 'an haka'iki's-sünen*, 5/1546.

⁷⁹ Nevevî, *el-Minhac fî şerhi Sahîhi Müslim*, 9/92.

Bu başlıkta öncelikle amaçlanan asıl unsurun ne olduğuna, daha sonra da amaca götüren araçların doğru yöntemler çerçevesinde kurgulanması gerektiğine dikkat çekilecektir. Bir problemde asıl amaç sadece problemin çözümü mü, yoksa doğru olan neticeye göre mi çözümlenmesidir? Hz. Peygamber (s.a.) bir meseleyi çözerken öncelikle varılan neticenin doğruluğunu daha sonra bu doğru sonuca ulaştıracak doğru yöntemlerin düşünülmesini sağlamak suretiyle, zihnin bir meseleye nasıl yaklaşması gerektiği konusunda yol göstermiştir.

5.1. Amaç ve sonuçtan ders çıkartmak,

Hz. Peygamber'in (s.a.) doğru karar vermesi için belirlediği yaklaşımlardan biri de, bir Müslümanın meselesinde çözüm yolları veya araçlarından daha ziyade bu konuda ulaşacağı sonuca bakmasıdır. Sonuç meşru, geçerli, yararlı ise, araçlara bakılabilir ve en iyisi seçilebilir. Ancak sonuç yararlı olmazsa, sonuca bağlayan araçları veya yöntemleri düşünmeye gerek yoktur. Amaçlanan asıl unsur dikkate alınmalıdır.

Hz. Peygamber (s.a.), düşünceyi genişleten ve sahabenin aklını doğruya ulaştıracak olan bu mantığı ve düşünme türünü uygulama ile göstermiştir.

Câbir'in nakline göre Mekke'nin fethinde Hz. Allah'ın içki, ölmüş hayvan, domuz ve putun alım satımını yasakladığını söylemiştir. sahâbe, "Ölmüş hayvanların iç yağı hakkında ne buyurursunuz, zîra onunla gemiler yağlanır, derilere sürülür, kandiller aydınlatılır" deyince

"O (nun satışı) haramdır" buyurmuş ve "Allah Yahudilerin canını alsın. Allah onlara ölmüş hayvanların iç yağın haram kıldığı vakit bu yağı erittiler, sonra satıp parasını yediler." demiştir.⁸⁰

Bu açıklama Peygamberimizin bahsettiği yasaklar hakkındaki iki çıkarım yapılmasına yol açmıştır:

Birincisi: içki, leş ve domuz eti satma yasağı getirmiştir. İkinci yaklaşımda İçki satış yasağı ve leş ve domuz yeme yasağı vurgulanmıştır.

Aralarındaki fark, ilk olasılığa göre hadiste leş ve domuz ile ilgili amaçlanan haramlık onların satılmasıdır. Ve ikinci olasılığa göre, onların yenmesi ve içmesi yasaklanmıştır. Ve ilk olasılık (ölü hayvanı satmak ve domuz satmak) daha doğru olarak kabul edilmiştir. Buhari'nin tercihi bu yöndedir, bu hadisi "Ölen hayvanları ve putları satmak" başlığında nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinin rivayetlerinde de ilk olasılığın kastedildiğine yönelik açıklamalar yapılmıştır. Cabir (r.a.); Allah'ın elçisi domuzun, ölü hayvanın,

⁸⁰ Buhârî, "Büyû", 2236; Müslim, "Müsâkât", 1581.

içkinin ve putların satışını yasakladı..."⁸¹ demek suretiyle ilk olasılık olan bahsedilenlerin satışının yasaklığına vurgu yapmaktadır. Yine de Peygamber "o haramdır" demesi hakkında, alimler farklı görüşler ortaya koyarak bu konuda ihtilaf ettiler, bazıları onu satmanın yasak olduğunu düşünürken, bir kısmı da onlardan istifade etmenin yasak olduğuna inanıyordu.⁸²

Bahsedilen içki, domuz ve ölü hayvanın etinin yenmesinin haramlığı zaten bilinen bir husustur. Dolayısıyla burada vurgulananın satıştan menfaat elde etmenin yasaklandığı fikri ağırlık kazanmaktadır. Böylece bunların yenmesinin haramlığına satışlarının da haramlığı eklenmiştir.

Bu hadiste soru soran, Hz. Peygamber'e yasaklanma hususu taşımayan şeylerle ilgili sorular sormak istediği için "Ey Allah'ın Resûlü "ölmüş hayvanların iç yağı hakkında ne buyurursunuz, zîra onunla gemiler yağlanır, derilere sürülür, kandiller aydınlatılır" diye sormuştur. Yani emrettiğiniz gibi onları yemiyoruz. Yemek dışında farklı işlerimiz için (gemi ve deriyi boyamak vb. işlerde) onlardan faydalaniyoruz. Özellikle bundan yararlanma mantığının sünnet içinde yeri olduğundan bunu sorgulamışlardır. İbn-i Abbas'tan gelen rivayete göre Peygamber eşi Meymûne'nin azâdlı cariyesine sadaka malından verilmiş bir koyunun öldüğünü görünce, koyunun derisinden faydalanabileceklerini söylemiştir. Orada bulunanlar "Koyun ölmüştür", deyince "Ölü hayvanın ancak etini yemek haramdır" buyumuştur.⁸³

Böylece Hz. Peygamber (s.a.) onun sadece yenilmesinin haram olduğunu ancak diğer yönden faydalanılmasının haram olmadığını belirtmiştir. Birinci hadiste soran kimse bunu kastederek yenilmesinin dışında faydalanılmasını kastetti. Ancak Hz. Peygamber (s.a.) soran kimseyi şöyle cevapladı: "hayır o haramdır". Sonra doğru sonuca ulaştıran düşünme mekanizmasına dikkat çekti. Bu neticenin doğruluğuna bağlı bir çıkarımdır. Cevabından sonra Hz. Peygamber (s.a.) sorana şunu söyledi: "Allah Yahudilerin canını alsın. Allah onlara ölmüş hayvanların iç yağını haram kıldığı vakit bu yağı erittiler, sonra satıp parasını yediler."

İkinci hadiste ölü koyunun derisinden faydalanılmasına müsaade edilmesi, onun ekonomik bir faaliyete dönüşme durumunun olmamasından kaynaklandığı veya koyunun aslen helal olması olarak düşünülebilir. Lakin bu ölü hayvanın yağı veya ilk hadiste belirtilen yasaklı olanların satışı ise ticari bir alt yapı oluşturabilecek potansiyelindedir. Bu sebeple Müslümana haram olan işlerden kazanç sağlayacak (veya haramı başkaları için mubah görebilecek) bir

⁸¹ Ahmed b. Hanbel, 22/378 (No. 14495).

⁸² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî fi*, 4/425.

⁸³ Buhârî, "Zekât", 1492; Müslim, "Hayd", 363.

alginın oluşturulma durumu da haram olarak Hz. Peygamber (s.a.) tarafından vurgulanmıştır.

Ölü hayvanı yemeden ondan başka şekilde faydalanılmasına izin verilir, ancak onu satmak, parasından faydalanmak ve dolayısıyla yöntemler değişik de olsa satış ile menfaat sağlamak yasak sonuca yol açacaktır. Böylece, Peygamber, kişinin ufkunu ve düşüncesini genişletmenin yeni bir yolunu göstermektedir. O da; yol ve yöntemlerden önce işin neticesine bakmaktır.

Hz. Peygamber'in sonuca odaklanmayı ve durumdan sonuç çıkartmaya yönelik uygulamaları kullandığını görmekteyiz. Bu duruma bir başka örnek ise Fatıma binti Kays'ın boşandıktan sonra kendisi ile evlenmeye talip olanlar hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.) önerilerinde sebeplere dayalı olarak sonuca yönelik çıkarımlar yaptığını göstermektedir.

Fâtıme binti Kays⁸⁴ "Kocam Ebû Amr b. Hafs b. Mugîre, beni boşayıp,..... iddet sürem bitince... beni bâzı kimseler istediler. Muâviye ile Ebû Cehm de bunlar arasında idi. Fakat Peygamber «Muâviye yoksuldur. Ebû Cehm ise kadınlara karşı şiddetli davranmaktadır Sen Üsâme b. Zeyd'i kabul etmelisin!» buyurdular.

Bu rivayette görüldüğü üzere Hz. Peygamber (s.a.) kişilerin durumlarından hareketle en doğru kararı verilmesi konusunda neticenin düşünülerek hareket edilmesine bir örneklik teşkil etmiştir.

5.2. Doğru netice için doğru yöntem üzerine düşünme:

Bu konu bir önceki konunun bir dalıdır. İstedüğimiz hedef ve sonucun doğruluğu ise, doğru hedefe ulaşmak için doğru bir yol aramak ve düşünmek gerekir.

Burada neticenin doğru olduğu fakat yöntemin yanlış olduğu meselesine girmek istemiyorum. Bunlar birçok kitap ve makalede ele alınan konulardır. Bu konuda önemli olan, eğer bir kişi doğru sonuca ulaşmak isterse, amacına ulaşmak için doğru yolu düşünmesi gerektiğidir.

Yöntem, araç ve gereçlerin doğruluğunu hesap etme bir kişinin doğru düşünmesine yardımcı olan ve bir meselenin çözümünde konuyu doğru biçimde ele alan düşünce ufkunu genişleten araçlardan biridir. Bu, Hz. Peygamber (s.a.), haram kılınmadan önce yetim parasıyla içki alan birinin düşüncesini ve ufkunu geliştirmek ve genişletmek için kullandığı yaklaşımlardandır (içkiyi ticaret için aldığı ifade edilir. Önceki hadiste geçen

⁸⁴ Müslim, "Talâk", 1480; bk. Enes Salih, *Muhatabı İkna Etmede Nebevî Metot*, (Ankara: Sonçağ Akademi, 2020) 160.

durum gibi). Ticaret maksadıyla aldığı içki, o satışını yapmadan önce haram kılınmıştı. Enes'in nakline göre bir adam Hz. Peygamber'e "Yetim malı ile ticaret için içki satın almıştım. Yetime malını geri verebilmem için onu satabilir miyim? Diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.): Allah Yahudileri kahretsin, onlara yağı (yemesini) yasakladıktan sonra onu sattılar ve parasını yediler." Peygamberimiz içkinin satışına izin vermedi.⁸⁵

Böylece, doğru hedefe ulaşmak için kullanılan yöntemin yasaklanmış ve yanlış bir yöntem olduğu soru sorana açıklanmış olmaktadır. Bu yanlış yol, başka bir yanlış ve yasak sonuca yol açacaktır. Doğru yöntemle ulaşılan doğru sonuca bakarak düşünme mekanizmaları bu yönde genişletilmelidir.

6. Diyaloglarda Akıl Yürütmeden Faydalanma

Hz. Peygamber'in (s.a.) bir durumu izah etme ya da düzeltme yapmak istediğinde akıl yürütme yöntemlerinden faydalanarak muhatabını konu üzerinde doğru biçimde düşünmesini sağlamaya gayret ettiğini görmekteyiz. Bu uygulama ile muhatabının sorusuna cevabını yine kendi ifadeleri ile ulaştırmaktadır. Mekke'de nazil olan ayetlerin insanların muhakemelerine atıf yapması Hz. Peygamber'in (a.s.) insanlar ile diyaloglarına da yansımıştır.

İmrân b. Husayn'dan gelen bir rivayette kendisinin yeni inanç hakkında Hz. Peygamber (s.a.) ile olan diyalogundaki bu tarz uygulamasına şahit olmaktayız. İmrân b. Husayn⁸⁶ Hz. Peygamber'e "*Senin bize açıkladığın şey de nedir? Duydum ki ilahlarımızı reddedip onları küçümsüyormuşsun. Halbuki senin baban cömert ve saygı duyulan biriydi.*" demiştir. Hz. Peygamber (s.a.) İmran'a 'sen günde kaç ilaha ibadet ediyorsun?' diye sorunca

- Yedisi yerde biri semada (olmak üzere sekiz ilaha) dedim.
- Sana bir zarar dokunduğunda kime dua edersin?
- Semada olana
- Malın mülkün helak olsa kime dua edersin?
- Yine semada olana
- Sana biri icabet ediyor ama sen ona ortaklar mı ediniyorsun?

Böylece Hz. Peygamber (s.a.) muhatabına kabulleri üzerinde akıl yürütme becerilerini işe koşarak düşünme becerilerine katkı sağlamıştır. Direkt olarak konuyu ifade etmiş olsa belki konu üzerinde bu zihni yoğunlaşmayı gerçekleştiremeyecekti.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, 21/8 (No 13275); Ahmed b. Ali Ebû Yâlâ el-Mevsilî, *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1984) 5/382 (No. 3042); Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, el-Heysemî, *Mevâridi'z-zam'ân ilâ zevâ'idî İbn Hibbân*, (Beyrut: Dâru'l kütübil' ilmiyye, ts.),273 (No. 1119).

⁸⁶ Tirmizî, "Davât", 3483; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1994) 1 /277; bk. Salih, *Muhatabı İknâ Etmede Nebevî Metot*, 144.

Bir neticeye, onu kendiniz söylemek ya da göstermek yerine, muhatabınızın ulaşması isteniyorsa akıl yürütme becerilerinden faydalanılmalıdır. Bunu da diyalogdaki ustalığı kullanarak karşı tarafı yönlendirmek suretiyle yapabiliriz. Muhakeme yeteneğini ortaya çıkartabilecek etkili unsurlardan biri de empatidir. Birey problemini başkası üzerinden düşünerek neticeyi kendisi için kullanabilir. Bu eğitim bilimlerinde buldurma metodunun bir tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır. Amaç sorunun çözümünü bireyin kendisinin bulmasını sağlamak suretiyle anlamlı öğrenmeyi gerçekleştirmektir. Bu süreçte de bireyin zihinsel becerileri de geliştirilmiş olmaktadır.⁸⁷

En genel anlamda empati muhatabın ne düşündüğünü anlamaya çalışarak bilişsel bir çaba sergileme; muhatabın hissettiği gibi hissetmeye çalışarak duygusal bir çaba gösterme ve son olarak ise bu anlama ve hissetme çabaları sayesinde ortaya çıkan empatik anlayışın karşıya iletilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁸⁸ Bu tanımlamalar çerçevesinde empati bilişsel, duyuşsal ve devinışsel süreçleri içeren kompleks bir yapıya sahiptir. Konumuz gereği empatinin bilişsel yapıdaki faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Empatik tutumda bilişsel bir çaba söz konusudur. Bu, olaylara başkasının gözüyle bakabilmeyi veya başka bir noktadan düşünebilmeyi sağlar. Bu da bireyin düşünme becerilerinin üzerinde olumlu bir etkiye yol açacaktır. Farklı yönlerden düşünebilme yetisinin de zihnin gelişiminde etken bir unsur olduğu söylenebilir.⁸⁹

Hız. Peygamber (s.a.) zihni ve kişinin konuya ilişkin görüşünü genişletmek, ikna etmek ve doğru karara varmak için kullandığı, muhakemeye yardımcı olabilecek, yöntemlerden biri de başkasının yerine kendini koyabilme, modern dünyada kullanılan karşılığı ile empati kurabilmedir. Bu da muhatap ile diyalogda konuyu tutarlı bir biçimde aşama aşama istenilen amaca yönlendirme suretiyle ustalıkla gerçekleştirilebilir. Bununla bizzat kişinin meselesine kendisinin dokunmasını ve böylece aklını karar verici olarak kullanmasını sağlamaya çalışmayı kastediyoruz. Böylece doğru kararları kendi başına belirleyebilir.

Ebu Uname'den (r.a.) gelen rivayette:

⁸⁷ Zühal Güvenç, "Sınıf Öğretmenlerinin Duygusal Zekaları İle Yansıtıcı Düşünme Becerileri Arasındaki İlişki", (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 86.

⁸⁸ Üstün Dökmen, *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*, 47. Basım, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012), 157-159.

⁸⁹ <https://binyaprak.com/yazilar/ogrenen-ve-yargilayan-zihin-modeli> erişim:15.04.2020

"Bir genç delikanlı Hz. Peygamber'e gelerek zina etmek için izin istemiştir. Hz. Peygamber gence Sen böyle bir şeyi (zinayı) annen veya kız kardeşin için ister misin? Genç 'Canım sana feda olsun ey Allah'ın Peygamberi, Vallahi kabul edemem' cevabını verdi. Hz. Peygamber, 'Senin zina etmek istediğin kişi de ya bir kız ya kız kardeş ya hala ya da teyzedir. Bunların yakınları da elbette böyle bir şey istemezler. Öyleyse zinadan uzak dur.

Sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) mübarek elini gencin göğsüne koydu ve şöyle dua buyurdu:

'Allah'ım! Bunun günahlarını affet. Kalbini duru hale getir. Bu gencin iffetini koru.' Bu genç bir daha böyle çirkin bir düşünce içinde olmadı."⁹⁰

Zina bütün toplumlarda olduğu gibi, Araplar için de büyük bir meseledir. Çünkü sahip oldukları en büyük değerler olan onura muhaliftir. Böyle bir durumun içinde olan genellikle durumunu gizli tutar. Ancak burada genç içinde bulunduğu yoğun arzu sebebiyle bu çirkin işi gizleyememiş ve isteğini insanların içinde açık etmişti. İnsanlarda bu duruma tepki göstermişler ve onu engellemek istemişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.) ona bu konuda izin vermeyebilirdi ya da direkt reddedebilirdi veya yapmak istediği işin haramlığına vurgu yapıp kısa yoldan cevaplayabilirdi. Ancak peygamberimiz genci yaptığı işin fenalığı konusunda ikna etmek ve düşünce ufkunu genişletmek istemiş ve muhakemesini kullandırmaya çalışmıştır. Meseleyi kişiselleştirerek (empati kurdurarak) hükmü kendisinin vermesini sağlamıştır. Sonuçta genç kendi kararıyla meselenin doğru hükmüne ulaştı. Zararını anladı ve bu fena işten vazgeçmiştir.

Empati; bir meselenin çözümünde düşünce ve bakış açısını geliştiren en iyi vasitalardan biridir. Bunun nebevi bir usul olduğunu söyleyebiliriz.

7. Beyin Fırtınası

Beyin fırtınası insanlarda zihinsel enerjileri ortaya çıkarmaya yardımcı olan bir eğitim stratejisi olarak ortaya çıkmıştır. Alex Osborn, düşünmeyi geliştirmek için Beyin Fırtınası yöntemini bulan ve kullanan kimse olarak bilinir. Geleneksel yöntem olan memnuniyetsizliğine bir çare olarak düşünüldüğü geliştirilmiştir.

Beyin fırtınası, bir problemi yaratıcı bir şekilde çözmek veya daha önce var olmayan yeni bir fikir oluşturmak veya mevcut bir fikri geliştirmek için belirli bir gruptan en fazla sayıda fikir edinmenin zihinsel bir aracıdır. Sözlükte; Beyin bombalama, beyin yağmuru, fikir akışı, fikir üretimi şeklinde tarif edilir. Beyin fırtınası birçok etkili yaratıcı düşünme ve fikir üretme aracından bir tanesidir. Beyin fırtınası sürecinde bilişsel uyarılma neticesinde farklı düşüncelerin

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, 36/545 (No. 22211).

çağrışımsal bellek üzerinde etkilerinin olduğu ifade edilmektedir. Böylece problemle ilgili farklı ve daha zengin sonuçlar ortaya konulabilmektedir. Ya da zihni bir heyecan durumuna sokmakta ve söz konusu sorun veya konu hakkında en fazla fikir üretmek için her yönden düşünmeye hazırlamaktadır. Böylece birey, tüm fikir ve görüşlerin ortaya çıkmasına izin veren bir özgürlük atmosferine sahip olmaktadır.

Hız. Peygamber (s.a.) ashabı ile olan konuşmalarında bu tarz uygulamalara da gitmiştir. Abdullah b. Amr Hız. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (s.a.): "Ağaçların içinden bir nevi" vardır ki, yaprağı düşmez. O ağaç (kâmil) müslümanın benzeridir. Onun ne olduğunu bana söyleyin" buyurdu. Orada bulunanlar vâdîlerdeki (çöllerdeki) ağaçları saymaya daldılar. Abdullah ibn Amr dedi ki: Bunun hurma ağacı olduğu hatırıma geldi, fakat (söylemeye) utandım. Ondan sonra: Yâ Rasûlallah, onun ne ağacı olduğunu bize söyle, dediler. Rasûlullah: "Hurma ağacıdır" cevabını verdi.

Başka bir hadiste, Ebü Hüreyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem:

"Müflis kimdir, biliyor musunuz?" diye sordu. Ashab:

- Bizim aramızda müflis, parası ve malı olmayan kimsedir, dediler. Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem:

"Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekat sevabıyla gelip, fakat şuna sövüp, buna zina isnad ve iftirası yapıp, şunun malını yiyip, bunun kanını döküp, şunu dövüp, bu sebeple iyiliklerinin sevabı şuna buna verilen ve üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biterse, hak sahiplerinin günahları kendisine yükletilip sonra da cehenneme atılan kimsedir" buyurdular.

Geçen her iki hadiste de Hız. Peygamber konuya dikkat çekip ashabının onlar üzerinde zihinlerini yormalarını sağlamıştır. Söylenen her cevap diğerleri için başka cevapların ortaya çıkmasını sağlayacak zihinsel faaliyetlere dönüşmektedir. Böylece konu hem farklı yönlerden ortaya konulmakta hem de zengin bir zihinsel çağrışım ortamı oluşturulmaktadır. Hız. Peygamber (s.a.) aktarılan bu iki olayda da metaforik bir yaklaşımdan yararlanmıştır. Birincisinde metaforu kendisi oluşturup onun ayrıntıları üzerinde ashabını zihinsel bir çabaya yönlendirirken, diğerinde ise bir kavramın anlamı üzerine kurguladığı metafordan neticeye ulaşmaya çalışmıştır. Beyin fırtınası yaklaşımının metaforik benzeri çağrışım alıştırmaları ile desteklenmesi zihinsel

işlevlerde zenginleşmeyi beraberinde getirdiğini belirten çalışmalar mevcuttur.⁹¹

Sonuç

Hız. Peygamber (s.a.), yaratıcının sizin için en güzel örnek diyerek takdim ettiği bir elçi olarak, içinde yaşadığı ashabına varlığı anlama ve anlamlandırma konusunda canlı bir uygulayıcı olarak rehberlik etmiştir. Rehberlik vazifesini yapıcı ve eğitici bir yöntemle yerine getirmeye gayret etmiştir. Bir durumun anlaşılıp, doğru ve anlamlı öğrenilmesi için sebep ve sonuçlarıyla göstermeye çalışmıştır. Kendisine iletilen bir durum ile ilgili olarak neticeyi direkt söylemek yerine, cevaba giden yolu muhatabına akıl yürütmeler vasıtasıyla buldurmaya çalışmıştır. Bu durum ağırlıklı olarak dine ve dinin sosyal hayata taalluk eden kısımlarında, ayrıntılara yönelik durumlarda, gerçekleşmiştir. Hız. Peygamber ashabına bir duruma nasıl yaklaşımları gerektiği ile ilgili olarak düşünme becerilerine birtakım ilkeler vasıtasıyla genişlik kazandırmak istemiştir. Böylece ondan sonra da yaşayacak olan bu dine ve topluma karşılaştıkları durumlara nasıl yaklaşımları ile ilgili sağlam ilkeler bırakmıştır. Burada ifade ettiğimiz ilkeler modern bilimin tanımladığı ve sistemleştirdiği bir kavram olarak anlaşılmalıdır. İfadeyi kolaylaştırmak açısından bazen ilke kavramı kullanılmıştır. Belki sıkça kullanılan şekliyle ve konumuzu doğru ifadelendirmek bakımından “ilke” yerine yaklaşım tarzlarını Hız. Peygamberin öğrettiği belirtilebilir.

Akla çokça atıflarda bulunan bir dinin inananlarını muhakemelerden uzak tutması düşünülemez. Bu açıdan muhakemelerin nasıl yapılacağı hangi temel ilkelere dayalı olarak gerçekleştirileceği için de vahyin çok çeşitli örnekler oluşturduğunu ifade edebiliriz. Bu örneklerin uygulamasını da Hız. Peygamber çeşitli vesileler ile ashabına göstermişti. Makale içeriğindeki verilerden hareketle Hız. Peygamberin aşağıda ifade edebileceğimiz yaklaşımlar ile ashabının düşünme becerilerini geliştirdiği veya genişlettiği ya da yön verdiği söylenebilir.

- **Özgün Düşünebilme ve Düşünce özgürlüğü:** Hız. Peygamber (s.a.) Müslümanlardan körü körüne bir fikre veya eyleme uymadan önce iyice düşünmelerini istemesi, Hız. Peygamber'in ashabını kendi düşüncelerini geliştirmelerine yönelik bir çabasıdır. Böylece başka fikirlerin peşine sorgulamadan gitmemeyi, Allah'ın en büyük nimeti olan akıllarını kullanmayı tavsiye etmiştir.

- **İnsanların deneyimlerinden, uzmanlıklarından ve bilgisinden yararlanma:** Bu iki yönü olan bir yaklaşımdır. Hız. Peygamber önceki

⁹¹ Hamit Coşkun, “Beyin Fırtınası Sürecinde Çağrışım Alıştırmalarının Düşünce Üretimine Etkisi”, *Türk Psikoloji Dergisi*, , 24/64, (Aralık 2009): 36,43.

milletlerin yaşantılarını ve deneyimlerini de bu süreçte önemli bir etken olarak görmüştür. İnsanların bunları bilmelerini ve doğru neticeleri olanlardan kendileri için bir yol edinmelerini, yanlış olanlarına da dikkatli yaklaşımları gerektiğini ashabına sürekli hatırlatmıştır.

- **Danışma ile ortak akıldan faydalanma (istişare):** akıl çok önemli bir nimet olmakla birlikte birey olarak her konuda deneyim veya bilgi sahibi olmak mümkün olmamaktadır. O nedenle konu ile deneyimi veya bilgisi olan kimselere danışmak, onlar ile istişare etmek bu durumda yapılacak ve insanın ufkunu geliştirebilecek, yanlış sonuçlardan uzak tutabilecek bir yaklaşımdır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken bireyin aklına mutlak güven duyarak kendi düşüncesini yegâne doğru olarak görmemesi gerekir. Aynı zamanda nefsinin heva ve hevesini aklının önüne geçirmemesi gerekir. Zira heva ve heves, muhakemenin önündeki temel engellerden biridir.

- **Kıyaslamak (Benzetim – Karşılaştırma):** Benzer bir durumdan yola çıkarak o durumun neticelerini kendi sorunu için de düşünebilmeyi Hz. Peygamber'in (s.a.) düşünce becerilerini geliştirmek için kullanıldığını görmekteyiz. Hz. Peygamber (sa) benzetmeyi sadece benzer yönleri ile kullanmamış benzemeyen taraflarından hareketle de sonuçlar çıkartılabileceğini göstermiştir. Zihnin bir olaya hem benzer hem de benzemeyen yönlerine odaklanmasını istemiştir. Bu açıdan Hz. Peygamberin (s.a.) düşüncenin geliştirilmesinde benzetmeyi, benzer ve aksi ile benzer şeklinde kullandığını söyleyebiliriz.

- **Sonucu ve Yöntemleri Dikkate Alma:** Hz. Peygamber (s.a.) bir meseleyi çözerken öncelikle varılan neticenin doğruluğunu daha sonra bu doğru sonuca ulaştıracak doğru yöntemlerin düşünülmesini sağlamak suretiyle, zihnin bir meseleye nasıl yaklaşması gerektiği konusunda yol göstermiştir. Bir durumun çözümü öncelikle temel değerlere uygun mu? Bu bir Müslümanın öncelik vermesi gereken bir konudur. Dolayısıyla amacın istenilen değerlere uygunluğunun düşünce temelinde öncelenmesi gerekmektedir. İkinci etapta bu amaca ulaştıran doğru yollar iyi düşünülmelidir. Bütün bu faaliyetler bireyin düşünme becerilerinde gelişmeye katkı sağlayacaktır.

- **Diyaloglarda akıl yürütmelerden faydalanma:** Hz. Peygamber (s.a.) meselelerin çözümünü, muhatabını yönlendirerek, çeşitli muhakemelerden faydalanarak buldurmaktadır. Böylelikle bireylerin bir duruma nasıl yaklaşımları gerektiğini kendi çabalarıyla çözdürmekle onlarda kalıcı bir öğrenme gerçekleştirmektedir. Başkasının nasıl düşünebileceği, bir durumu bütün olarak nasıl algılanması gerektiği, bilinen temel bilgileri nasıl değerlendirmeleri gerektiği ve meseleyi oluşturan parçaları görebilmeyi

diyaloglarında kurgulayarak ashabının düşünme becerilerini geliştirmeye gayret etmiştir.

- **Beyin fırtınası:** Hz. Peygamber (s.a.) bir konuyu izah etmek ya da onunla ilgili çözümü göstermek istediğinde bazen onu ashabına soru olarak yönelterek onların konuyla ilgili hem düşüncelerini öğrenmek hem de ortaya konulan fikir alışverişinden farklı boyutların da düşünülmesini sağlamak suretiyle onların düşünme becerilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Hz. Peygamber (s.a) toplumuna bir muallim gibi her konuda önderlik etmiştir. Günümüz modern öğretimin temel ilkelerini öğretimlerinde öncelemiştir. İnsanların nasıl öğrendiklerini ve nasıl öğrenirlerse anlamlı bir öğrenme gerçekleştirebileceğini dikkate almıştır. Elbette bu günümüz eğitim bilimlerinin ortaya koyduğu kuramları sistemli biçimde uyguladığı anlamında değildir. Ancak bu kuram ve ilkelere ait birçok örneği en temel şekliyle göstermiş ve uygulamıştır. Düşünme becerilerin geliştirilmesi günümüz eğitim bilimlerinin öncelendiği bir konudur. İnsanların birey olabilmesinin temel unsuru akledebilme ve düşünsel özgürlüktür. Birey odaklı bir eğitim anlayışı modern dünyada benimsenmiş ve öğretimde uygulanmaya alınmıştır. Modern dünyadan çok daha önceleri Hz. Peygamber'in (s.a.) bu konuda insanlarını yetiştirmeye gayret etmesi dikkate şayan bir husustur.

Kaynakça

- 5237 sayılı TCK m.32/1.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf> erişim:27.04.2020
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Musned*. Kahire: Dâru l'hadis,1995.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *kitabü'z-Zühed*. Beyrut: Dâru'l kütübil' ilmiyye, 1999.
- Akyürek, Süleyman. *Din Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2016.
- Âmidî, Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*. Beyrut: el-Mektebul' İlmâmî, t.s.
- Aslan, Mehmet Selim. "İslam Hukuku Metodolojisinde Mantıkî Kıyasın Delil Değeri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2020/35, s. 79-102.
- Altun, Rıza. *Narsisizm ve Dindarlık*. Samsun: yayınevi yok, 2015.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, madde 9-10.
- Ayas, Mehmet . "Kavram Karikatürlerinin Din Öğretiminde Kullanılması". *Dergiabant* 6 / 12 (Aralık 2018): 522-539 .
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. Ankara: Nobel Yayıncılık 2013.

Coşkun, Hamit. "Beyin Fırtınası Sürecinde Çağrışım Alıştırmalarının Düşünce Üretimine Etkisi." *Türk Psikoloji Dergisi* 24/64, (Aralık 2009): 34-44.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Ta'rifat*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985,

Çaldak, Hüseyin. "İlk Devir İslam Dünyasında Akıl Yürütmelerin Mantık Açısından Değerlendirilmesi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22, (Aralık 2008): 409-424.

Çalık, Muammer. Kaya, Emine. "Fen ve Teknoloji Ders Kitaplarında ve Öğretim Programındaki Benzetmelerin İncelenmesi". *İlköğretim Online* 11/4, (2012): 856-868.

Çoştı, Yakup. "Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX/3 (2009): 117-140.

Çubukçu, İbrahim Agah. "Din ve İnsan Hakları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1: 119-130. s. 124.

Çubukçu, İbrahim Agah. *İslam'da Ahlak ve Manevi Vazifeler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1974.

Dam, Hasan. "Din Eğitiminde İlke ve Yöntemler". *Din Eğitimi*, ed. Hasan Dam, İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2018.

Demirel, Özcan. *Öğretme Sanatı*. Ankara: Pegem Akademi, 2014.

Dökmen, Üstün. *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*, 47. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk. *Zühd*. Mısır: Dâru'l müşkât, 1993.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Dâru'l kütübil' ilmiyye, 1409.

Ebû Ömer el-Kurtubî, Abdullah b. Muhammed b. Abdülber. *Câmi'u beyânî'l-ilm ve fazlihî*. Suudi Arabistan: Dâru İbn el-Cevzi, 1994.

Ebû Yâlâ, Ahmed b. Ali el-Mevsîlî. *Müsnedu Ebî Ya'lâ*. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1984.

el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer. *Fethu'l-Bârî fi Şerhi Sahihi'l-Buhari*. Beyrut: Dâru'l- Marife, 1379.

el-Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen. es-Sünenü'l-kübrâ*. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

- el-Bezzar, Ahmed b. Amr. *Müsnedü'l-Bezzar*. el-Medînetü'l münevvere: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 2009.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl el-Cu'Fî. *Sahihu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru Tavk en-Necât, 1422.
- el-Hatibu'l-Bağdad, Ebu Bekr Ahmed b. Ali. *el-Fakîh ve'l-mütefaḥḥih*. Suudi Arabistan: Dâru İbn el-Cevzi, 1421.
- el-Heysemî, Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mevâridi'z-zam'an ilâ zevâ'idî İbn Hibbân*. Beyrut: Dâru'l kütübil' ilmiyye, ts.
- el-Kârî, Ali b. Muhammed el-Harevî. *Mirkâtu'l-mefâtih*. Beyrut: Dâru'l Fikr, 2002.
- el-Kudâî, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsnedü's-Şihâb*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- el-Makdisî, Ahmed b. Hüseyin b. Rislân. *şerḥ Süneni Ebî Dâvûd*. Mısır: Dâru'l-Falâh, 2016.
- el-Münâvî, Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn. *et-Teyssîr bi-şerḥi'l-Câmi'i's-şagîr*. Riyâd: Mektebetü'l-İmam eş-Şâfiî, 1988.
- el-San'Ânî, Muhammed b. İsmâîl. *et-Tenvîr Fî Şerhi el-Câmiu's-Sagîr*. Riyâd: Mektebetü darüsselam, 2011.
- en-Nevevî, Yahya b. Şeref. *el-Minhac fî şerhi Sahihi Müslim b. el-Huccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabi, 1392.
- Erdem, Hüsametin. "Gazalî'de Akıl Bilgisi ve Değeri". <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=12705>, (Erişim 22.04.2020).
- es-Siddîkî, Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Bekrî. *Delil el-Fellâhîn litark Riyâzus-Sâlihîn*. Beyrut: Dâru'l- Marife, 2004.
- es-Sindî, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdilhâdî. *Fethu'l-vedûd bi-şerḥi Süneni Ebî Dâvûd*. Medine-i Münevvere: Mektebetü edvâ en-Nehâr, 2010.
- es-Süyûtî. *ed-Dîbâc 'alâ Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*. Suudi Arabistan: Dâru İbn Affan, 1996.
- et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmet. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.
- et-Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Seleme el-Mısırî. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- et-Tîbî, Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Kâşif 'an ḥaḳâ'iki's-sünen*. Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el- Baz, 1997.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî* Mısır: Mektebeü ve matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî. 1975.

Ev, Hacer Âşık. "Learning-Teaching Principles of Prophet Muhammad (PBUH)." *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1 (2017): 713-738.

ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm*. thk. Ömer Abdusselam Tedmuri. Beyrut: Darü'l Kitabi'l Arabi, 1990

Fersahoğlu, Yaşar. *Kur'an'da Zihin Eğitimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.

Freud, Sigmund. *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*. çev. Banu Büyükkal ve Murat Tuna, İstanbul: Metis Yayınları, 2008.

Güler, Mutlu Pınar Demirci. *Fen Öğretiminde Kullanılan Analogiler, Analoji Kullanımının Öğrenci Başarısı, Tutumu Ve Bilginin Kalıcılığına Etkisinin Araştırılması*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2007.

Güneş, Firdevs. "Eğitim ve Zihinsel Değişim". *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4/1 (2015): 1-20.

Güvenç, Zühal. "Sınıf Öğretmenlerinin Duygusal Zekaları İle Yansıtıcı Düşünme Becerileri Arasındaki İlişki". Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

<https://binyaprak.com/yazilar/ogrenen-ve-yargilayan-zihin-modeli>
erişim:15.04.2020

<https://islamansiklopedisi.org.tr/hikmet> erişim:26.03.2020

<https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/> Erişim 27.04.2020

https://yusufsemmak.com/?k=arapca&kd=241-arapca_da__imma__edatinin_anlami_nedir erişim: 23.03.2020

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî el-Kurtubî. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Kahire, ts.

İbn Ebi'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî. *Şerhu Nehci'l-belâa*. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

İbni Ebü'd-Dünyâ, Abdullah b. Muhammed el-Kureşî el-Bağdâdî. *Mekârimü'l-ahlâk*. Kahire: Mektebetül Kur'an, t.s.

İbni Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *Kitâbü't-Tevhîd*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1994.

İbnü Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen ibnü Mâce*. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

İmam Gazzâlî Ebû Hâmid, Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l- Marife, t.y.

İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah-İnsan*. çev. Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, trhsz.

Kesgin, Safiye. "Din Eğitiminde Düşünme Becerilerini Geliştirmek Bağlamında Bir Kavram Değerlendirmesi: Taakkul". *Turkish Studies*, 13/2 (Winter 2018): 517-541.

Maviş, Fazilet Özge. "Ortaöğretim Öğretmenlerinin Yansıtıcı Uygulama Düzeyleri İle Öğrencilerinin Yansıtıcı Düşünme Becerilerinin Karşılaştırılması". Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü 2014.

Müslim b. el-Haccâc en-Nisâburi. *el-Müsnedü's-sahih el-muhtasar bi nakli'l-adl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.

Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. Konya: Esra Yayınları, 1995.

Özlem, Doğan. *Mantık*. İstanbul: Ara Yayınları 1991.

Salih, Enes. *Muhatabı İknâ Etmede Nebvî Metot*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2020.

Saim Kılavuz, Ahmed. *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.

Soysaldı, H. Mehmet. "Veda Hutbesinde Evrensel İlkeler". *Hikmet Yurdu* 1 (2018): 75 – 93.

Topçu, Nurettin. *Mantık*. haz. İsmail Kara, İstanbul: Dergah Yayınları, 2001.

